

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS

A *Pardon...* rovat történetéhez

1

A *Pardon...* az *Új Nemzedék* című, 1919. szeptember legvégén megindított szélsőjobboldali napilapban közel két évig, gyakorlatilag napi rendszerességgel megjelenő, közös főcím alatt több rövid glosszát közlő rovat volt, melyben a cikkek névalírás nélkül jelentek meg, s azt, „hogy a *Pardonokat* ki írta és/vagy szerkesztette, az *Új Nemzedék* soha nem fedte föl. Akárki írta és/vagy szerkesztette is, annak (azoknak) inkognitóját a lap megőrizte. A rovat jellegét ismerve, ez teljességgel érthető eljárás volt; az anonimitás védelmet jelentett a szerző számára a megsértettek bosszújával szemben.”¹

Kosztolányi Dezsőné – férjének a szerkesztőségben betöltött munkája kapcsán tett – állítása szerint „a »Pardon«-rovatot ő [ti. Kosztolányi] teremtette meg, mert ő egy művész, és ennek a harcos, polemikus iránynak is művészi formát talált”, ráadásul Kosztolányiné azt is hozzátette, hogy férje „eleinte teljesen egyedül írta” a rovat írásait.² Nyilvánvalóan Kosztolányi találta ki a rovat címét is, amely – a *pardon* szó – azonban „nemcsak a főcímben szerepel, de jelen van mindegyik glosszában is, retorikailag fontos szerepben”, tehát ha többen is írták a sorozatot, akkor a mindegyik darabra jellemző forma- és szóhasználat miatt „egy előre kialakított közös retorikai sémá”-t alkalmaztak, e „séma alkalmazása, a szövegbeli pardonozás [...] e »rovat«, valójában inkább műfaj, jellegzetes konsztitutív eleme” volt.³

A *pardon* szónak ez a rovathoz rögzült gyakori használata alkalmassá tette arra, hogy mások általi említésével is rögtön az *Új Nemzedék* rovatára utaljon. A glosszákra adott válaszok nem egyszer éltek is ezzel a lehetőséggel (pl. *Pardon – miniszterelnök úr*. Népszava, 1919. dec. 23.; *Pardon, az úrnak igaza van*. Bécsi Magyar Újság, 1920. júl. 23.; *Pardon, téves az információ*. Bécsi Magyar Újság, 1920. dec. 30.), de ezzel a szóval „fémjelezték” a Kosztolányit leleplező nagy cikket (*Pardon! Kosztolányi Dezsőné kalandjai és viszontagságai a destruktív Bécs városában*), ugyanakkor a Kosztolányit halála után menetegető közleményt is (*Pardon! Kosztolányi sohasem uszított!* Társadalmunk, 1936. nov. 6.).⁴ Az irodalom iránt érdeklődők, a tankönyvek és az irodalomtörténészek nagy többsége

¹ Lengyel András: *Egy s más az Új Nemzedék Pardon rovatáról*. Kalligram, 2010. jún. 89–99.

² Göndör Ferenc cikkét (*Pardon! Kosztolányi Dezsőné kalandjai és viszontagságai a destruktív Bécs városában*. Ember, 1921. máj. 1.) idézi Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*. Bp., 1979. 105.

³ Lengyel András: I. m.

⁴ Vö.: Arany Zsuzsanna: *A Pardon-ügy*. In: „Alszik a fény”. Kosztolányi Dezső és Csáth Géza művészete. Szerk.: Bednarics Gábor. Bp., 2010. 271–317. (Bibliográfiával.)

is mind a mai napig Kosztolányi *Új Nemzedék*-beli szerepvállalását szintén (csak) a *Pardon*-rovattal azonosítják; az egyik legutóbb megjelent tanulmány szintén címébe emelte az erősen utalásos szót.⁵

Függetlenül attól, hogy hányan írták a rovatot, éppen annak állandó jellemzői, a mindig használt séma, „legalábbis retorikailag, egy embert, egy megszólalót, vagy [...] egy »szemantikai egyéniséget« rajzol ki”.⁶ (Ezért hasonlít egymásra mindegyik darabja, ezért lehetett az ellencikkben a stílust jól imitálni.) Miután azonban pedig ezt a „szemantikai egyéniséget” Szabó Dezső Kosztolányiban nevesítette, Kosztolányi *neve* mindenki számára egybeforr az egész rovattal. (Szabó *Az Est* november 4-i számában a bennfentesek tudásával nevezte meg Kosztolányiban „a harcok »pardonok« félelmetes íróját”,⁷ s másnap már a bécsi emigránsok is arról cikkeztek, hogy most az „az aljasság is kiderült a poétáról”, hogy „jelenleg az *Új Nemzedék Pardonjait* írja”.⁸) Az ügy tovább gyűrűzött, Kosztolányit végleg megbélyegezték; a *pardon* szó pedig ezután széles körben óhatatlanul Kosztolányit juttatta az emberek eszébe, legalábbis azokéba, akik olvastak vagy hallottak a leleplezésről.

Kosztolányi pedig, aki jól tudta ezt, az őt kompromittáló *pardon* szó használatát egy ideig kerülte saját névvel jelzett írásaiban.

2

Az általam ismert írásokban a *pardon* szó első előfordulása egy Babits Mihálynak 1904. szeptember 16-án írt levélben van, majd nem sokkal később, az 1905-ben írt *Méla akkordok* című kis versciklus első részében (*Az első méla akkord*). Feltűnik 1912-ben *A detektív* – később *Aranyóra* – című novellában (A Hét, 1912. dec. 22.), majd ezt követően használata megsűrűsödik, s a következő írásokban tűnik föl: *Párizs* (A Hét, 1914. szept. 6.), *Az eberfeldi tudós lovak* (A Hét, 1915. febr. 14.), *Baudelaire és a belgák* (Nyugat, 1915. ápr. 1.). *A halál pirulái* (A Hét, 1915. máj. 30.) és a feleségének 1915. június 11-én írt levélben. A szó ezután évekre „eltűnik”, s majd csak a 20-as évek derekán bukkan föl újra. Előbb a folytatásokban közölt regényekben: a *Pacsirta* tizenegyedik (NY, 1923. aug. 1–13.), az *Aranysárkány* huszonharmadik (Pesti Hírlap, 1924. dec. 28.) és az *Édes Anna* kilencedik fejezetében (NY, 1926. aug. 16.), majd az ugyanekkor írt *Alakok* szinte egymás után közölt darabjaiban: *Bohóc* (PH, 1926. máj. 16.), *Rikkancs* (PH, 1926. jún. 6.), *Úriasszony* (PH, 1926. jún. 20.), *Pincér* (PH, 1926. szept. 5.) és *Repülő* (PHV, 1926. nov. 7.), ezután a *Lovagiaság* című tárcában (PH, 1929. júl. 7.), az először *Ribillió* címmel megjelent *Kínai kancsóban* (NY, 1931. jan. 16.), és a *Babilász* című emlékképben (PH, 1932. jún. 5.) szerepel.

Az előfordulások gyakorisága évek szerint így alakul: 1904: 1, 1905: 1, 1912: 1, 1914: 1, 1915: 4, 1923: 1, 1924: 1, 1926: 6, 1929: 1, 1931: 1, 1932: 1. Jól látható, hogy az *Új Nemzedéknél* töltött időszak alatt Kosztolányi egyetlen névvel közölt írásában sem használta

⁵ Arany Zsuzsanna: „Pardon, Kosztolányi”. *Dokumentumok és kérdések egy rovat közül*. Kalligram, 2009. nov. 57–64.

⁶ Lengyel András: I. m.

⁷ Szabó Dezső és Kosztolányi Dezső irodalmi párviadala. *Az Est*, 1920. nov. 4. 4.

⁸ Németh Andor: *A kurzus írói egymásról* (Bécsi Magyar Újság, 1920. nov. 5.). Idézi: Lengyel András: „...hogy pózától eltakart embersége felszabaduljon”. *Németh Andor Kosztolányi-képe*. In: Uő.: *A törvény és az üdv metszéspontján. Tanulmányok Németh Andorról*. Bp., 2007. 209–235.

ezt a szót, nyilvánvalóan éppen azért, mert az nagyon is kapcsolódott a rovathoz (és egy idő után az ő nevéhez), nem akart a szóhasználatlal azonosítási lehetőséget adni az olvasók kezébe. Emellett pedig az is jól látszik, hogy az *Új Nemzedék* időszaka után sem használta sokáig a szót, szintén önvédelemből. Ez a több éves cezúra két, egymástól jól elkülönülő időszakra bontja szóhasználat sorát: az *Új Nemzedék* előtti és az *Új Nemzedék* utáni periódusokra. A két szakasz szóhasználati jellemzői pedig eltérőek.

A korai szakaszban kétszer is szerepel a szónak az *ellenséggel* való összekapcsolása. A *detektív* című novellában még „csak” egy, a kissé üldözési mániás elbeszélő által felidézett párbeszédben hangzik el,⁹ viszont a *halál pirulái* című publicisztikában már a későbbi stílusértékével szerepel: „Azt mondják, hogy pardon. Körülnéznek az átluggatott májban és vesében, aztán szerencsés jónapot kívánnak, mint közönségesen. A pofon után jön a csók, a júdási irgalom.”¹⁰ Ez a „júdási irgalom”, a gúnyos „bocsánatkérés” volt az *Új Nemzedék* glosszáinak is jellemzője. Külön kiemelendő a *Hét Innen-onnan* rovatában megjelent *Az eberfeldi tudós lovak* című cikk is, amelyben kétszer is szerepel a szó, ráadásul ugyanolyan retorikai helyzetben, mint a későbbi *Pardonok*ban, ráadásul a *névaláírás nélkül megjelent glossza* csattanóra épülő megszerkesztettsége és gúnyos stílusa szintén a hírhedt sorozat darabjait idézi.¹¹ Benne alighanem a későbbi *Pardonok* közvetlen előfutárát kell tekinteni.

A későbbi szakaszban – amikor már sokan „elfelejtették” és megbocsátották neki rovatbeli működését – a szó fokozatosan tér vissza: eleinte csak évi egy-egy alkalommal, 1926-ban viszont ugrásszerűen megnövekedett gyakorisággal. Kosztolányi nyilvánvalóan nem akarta felidézni a meglehetősen kellemetlen utóízű szót; ugyanakkor purista nézetei szerint a *pardon* legtöbbször behelyettesíthető a *bocsánat* vagy *elnézést* szavakkal. Ha pedig mindezek ellenére mégis használta, akkor azt már egy módosult jelentéssel tette. Hiszen míg a századelőn elsődleges stilisztikai értékén (tehát valóságos bocsánatkérések alkalmával) volt általános a használata, addig később inkább már a finomkodó, urizáló, ironikus vagy éppen önironikus „bocsánatkérést” lehetett vele jellemezni. És mivel ez az expresszívum legtöbbször a beszédaktus során használt – szituációfüggő – kifejezés, Kosztolányi is leginkább mások beszédét jellemezte vele: a szó ebben az időszakban kizárólag dialógusban vagy monológban bukkan fel, és sohasem narratív közlésben. Kosztolányi tehát mindig más szájába adta rosszemlékű szót: a *Pacsirtában* Füzes Feri, az *Aranysárkányban* Fóris Ferenc, az *Édes Annában* Tatár Gábor használja a kifejezést, az *Alakok* darabjaiban – egy kivétellel – mindig az „interjúalany”, a *Lovaqiasságban* egy villamoson utazó „gavallér”, a *Kínai kancsóban* a női elbeszélő, a *Babilászbán* pedig a címszereplő „bohó patikus” mondja.

⁹ Kosztolányi Dezső: *A detektív*. A *Hét*, 1912. dec. 22. = *Aranyóra. Naplójegyzet*. In: Uő.: *Kosztolányi Dezső összes novellája*. Szerk.: Réz Pál. Bp., 1994. 427–433.

¹⁰ Kosztolányi Dezső: *A halál pirulái*. A *Hét*, 1915. május 30. In: Uő.: *Füst*. Szerk.: Réz Pál. Bp., 1970. 160–162.

¹¹ [Kosztolányi Dezső:] *Az eberfeldi tudós lovak*. A *Hét*, 1915. febr. 14. (A cikket Lengyel András bocsátotta rendelkezésemre, külön köszönet érte. A lap *Innen-onnan* rovatáról lásd: Lengyel András: „*Innen-onnan*”. *Tiszatáj*, 2010. márc. 23–44.) – Az időközben megjelent kötetben: Kosztolányi Dezső: *Innen-onnan. Írások a Hétből 1908–1916*. Szerk.: Lengyel András. Bp., 2010. 245.

Úgy vélem, ha valaki Kosztolányi nevével együtt leírja a *pardon* szót, akkor megteremti azt a szemantikai egységet, amelyben az olvasó a Kosztolányi tulajdonnévvel jelzett személyt kapcsolatba hozhatja az *Új Nemzedék* rovatával. Ha pedig valaki mindezt 1920-ban teszi, akkor nyilvánvalóan szándékolt utalásról beszélhetünk: az volt a célja, hogy összekapcsolja a két nevet, Kosztolányit és a *Pardont*. És nem Szabó Dezső volt az első, aki 1920. novemberi nyilatkozatában megtette ezt, ugyanis Komáromi János egyik, 1920. szeptember legvégén megjelent novellájában már együtt szerepel a *pardon* szó és a Kosztolányi név.

A leginkább történelmi regényeivel jelentős népszerűséget elért Komáromi János (1890–1937) a sárospataki református kollégiumban végzett tanulmányai után a fővárosba költözött, és újságíró lett: 1911 őszétől a *Budapesti Hírlap* belső munkatársa volt, egy szobában dolgozott Kádár Lehelrel.¹² Az itt eltöltött évek után az első világháborúban azonnal a frontra került, azonban már 1914 őszén komoly sérülést szenvedett, s Bécsbe, a főhadiszállás sajtóosztályára helyezték. A háború végén ismét a *Budapesti Hírlap* szerkesztőségében dolgozott, majd „a kommun idejében [...] a *Magyarországhoz* volt kénytelen átmenni, majd a kommun bukása után megalakult a keresztény sajtó és Komáromi az *Új Nemzedék* szerkesztőségi tagja lett”.¹³

Komáromi és Kosztolányi életrajza itt fonódik össze: a forradalmak után mindketten ugyanannak a napilapnak munkatársai, sőt szerkesztőségi tagjai lettek. Ahogy azt az induló napilap az első számában hírül adta: „közönségünk pontos, friss és kérlelhetetlenül keresztény magyar tájékoztatását” olyan „kitűnően hangszerelt gárda” hivatott elvégezni, melynek névsorában Komáromi is ott van, közvetlenül Serényi Gusztáv (közgazdasági szerkesztő), Sággy Ferenc (segédszerkesztő) és Kádár Lehel után, Kosztolányi és Lendvai István előtt.¹⁴ A legbelső kör tagjaként Komáromi pozíciója tehát erősnek volt mondható, annál is inkább, mert a népes szerkesztőséget alkotó meglehetősen vegyes társaságban egyike volt azon keveseknek, akik „az irányzat reprezentatív figuráinak tekinthetők”.¹⁵

Fontos viszont megjegyezni, hogy Komáromi neve sosem szerepelt a *Pardon*-cikkek rovat utólag megnevezett lehetséges írói közt; eddig Kosztolányin kívül Lendvai Istvánt, Kádár Lehelt, Kállay Miklóst és Bangha Bélát hozták kapcsolatba a rovatval. (Ebből mindössze annyi bizonyított, hogy Bangha valóban írt egy cikket, de azt Kosztolányi mint rovatvezető nem közölte;¹⁶ viszont a többiek rovatbeli működését illetően sincs semmiféle megerősítő dokumentum.)

Komáromi névvel jelzett cikkei inkább a szépirodalomhoz tartoznak; írásai – tárcái, rövid glosszái – gyakran jól azonosítható betűjellel jelentek meg. Se szépírói munkásságával általánosságban, se az *Új Nemzedék*ben megjelent írásaival nem tartozott a radikálisan harcos írók közé. 1920 után született regényeiben is inkább „csak” szomorú-

¹² Komáromi János: *Levelek egy barátomhoz*. In: Uő.: *Emlékeim*. Bp., 1938. 37–40.

¹³ Bodor Aladár: *Komáromi János emlékezete*. In: Komáromi János: *Emlékeim*. 217–238.

¹⁴ „*Új nemzedék*” – *napilap*. *Új Nemzedék*, 1919. szept. 28., 8.

¹⁵ Lengyel András: *Egy Pardon-cikk utóélete. A publicista Kosztolányi portréjához*. Magyar Média, 2001. 1. sz. 5–15.

¹⁶ Bíró-Balogh Tamás: *Egy „idegen” kéztől származó Pardon... cikk kéziratáról*. Magyar Könyvszemle, 2010. 4. sz. 497–500.

nosztalgikus hangon szól az elvesztett szülőföldről. Jellemző, hogy temetésén Lendvai István azt hangsúlyozta: „itt a holttetemednél mondjuk mi, a toll katonái, akármilyen szelíd lélek voltál, mégis *harcos voltál te*, mert apró gyöngybetűidnek százezreivel a könyveidben is, a *Magyarság* hasábjain is azért harcoltál, hogy minél több szépség, vígság, derű, magyar érzés fakadjon a lelkekben”.¹⁷ Csakhogy az is mindenképp megjegyzendő, hogy Komárominak az elcsatolás utáni traumát követően elsőként született, az 1921-ben megjelent *Jegenyék a szélben* című regényében valóban olvasható egy, az *Új Nemzedék* irányát idéző részlet: „Mert mit jelentenek nekünk ezek a jegenyefák! Állnak-álldogálnak a szerencsétlen Felvidéken: kettősrendben az udvarházak romfalai táján, állnak a faluvégen és a girhes kertecskék mögött, néhol csak egy-kettő a dombok tetején, mint a távolba ügvelő tilalomfák. [...] Mennyi emlék és honvágy rohan meg e kísérteti zúgásra!” Mert e gyászszínű fák emlékeznek pl. Laborc vezérre, Bocskayra, Bercsényire, Kossuthra. De „mindenminden elpusztult azóta! Először egy sötét és lenézett faj kezdett ereszkedni a hegyeken át, észak jobbfeléről s irtani kezdte a népet. Később egy másik gyűlölt faj kezdett ereszkedni a hegyeken át, észak balfeléről s földönfutókká tette az urakat. Ma csend és némaság ül a futódombokon, a patakok bokraiban, az udvarházak kertösvényein, az erdők szögleteiben s a fehér országutakon. Ma már csak a jegenyék mernek beszélni szabadon és lázító zúgással: »gondolatok reánk! mindig készüljete!» Hogyne hajtanók le hát a fejünket, ha a szelek hátán üzengető jegenyefák jutnak az eszünkbe!”¹⁸ Komárominak vélhetőleg ezért a leírásáért került ez az egyetlen munkája 1945 után tiltólistára.

Ezt a munkáját azonban már nem az *Új Nemzedék* munkatársaként írta. 1920 novemberében ugyanis csatlakozott a főszerkesztői székből távozó Milotay Istvánnal együtt a szerkesztőségéből kiváló csoporthoz, amely egy hónap múlva megindította új lapját, a *Magyarságot*; ezért Komáromi „tréfásan »a *Magyarság* alapító törzs-tagja« címet adományoztatta magának”.¹⁹ Haláláig itt dolgozott, s „bensőséges, családias szellemű barátság fűzte a szerkesztőségnek jóformán minden tagjához”.²⁰

Viszont egyáltalán nem mellékes – elsősorban Kosztolányi *Új Nemzedék*béli működésére vonatkozó tanulságai miatt –, hogy Komáromi és a lap más munkatársai pontosan mikor is váltak ki az *Új Nemzedék*ből.

4

Milotay István, az *Új Nemzedék* főszerkesztője 1920. november 18-án jelentette be lemondását, és december 15-én pedig megjelent új lapjának, a Pethő Sándor közvetítésével a legitimista arisztokraták pénzén megindított *Magyarság* első száma.

Bár Kosztolányinak az *Új Nemzedék*ből való kiválásának pontos okai ma még nem tisztázottak, bizonyos részletek ismertek. Kosztolányi Dezsőné számolt be ezekről, akaratán kívül. A vele inkognitóban interjút készítő Göndör Ferencnek mondta el a történeteket, miszerint az *Új Nemzedék*ben „az egész szerkesztőség aláírt egy nyilatkozatot, hogy Milotayval együtt kilépnek és megcsinálják a *Magyarságot*. Az uram is aláírta a kilépő nyilat-

¹⁷ Komáromi János temetése. *Magyarság*, 1937. okt. 10. 5–6.

¹⁸ Komáromi János: *Jegenyék a szélben*. Bp., 1921.

¹⁹ Komáromi János. 1890–1937. *Magyarság*, 1937. okt. 8. 5.

²⁰ Bodor Aladár: I. m.

kozatot. Azonban amikor a kivonulás megtörtént, Dezső nem ment mégsem el a Milotay lapjához, [...] ugyanis nem akart a Szabó [Dezső] terrorista barátaival, Kádárral és Lendvaival egy szerkesztőségbe kerülni. [...] Így történt, hogy Milotayval együtt az egész társaság átvonult a *Magyarsághoz* és mert a Dezső is aláírta a kilépő nyilatkozatot, hát ő is otthagya az *Új Nemzedéket* és egy hónapig nem volt lapnál. Persze, így nehéz volt megélni és amikor egy hónap múlva Bangháék eljöttek könyörögni Dezsőhöz és a régi háromezer koronás fizetés helyett havi tízezer koronát kínáltak fel, akkor Dezső visszament a laphoz.”²¹

Ha figyelmesen olvassuk Kosztolányiné Göndör Ferenc által tolmácsolt szavait, akkor feltűnhet, hogy nem említi konkrét dátumot, pedig 1921 áprilisában – amikor Bécsben találkozott Göndörrel – még frissek voltak emlékei. Kosztolányi kiugrási kísérlete azonban az életrajz egyik fontos pontja (illetve lehetett volna még inkább, ha megvalósul), nem véletlen, hogy újabban többen is megpróbálták a datálást elvégezni: Arany Zsuzsanna – a *Magyarság* 1920. december 15-i megindulását alapul véve – decemberre helyezi Kosztolányi egy hónapnyi távollétét,²² Lengyel András szerint viszont ez korábban történt, novemberben.²³

A kérdés megválaszolható.

A *Magyarság* első számában két, magára a lapra vonatkozó cikk van. Előbb a főszerkesztő Milotay vezércikkben a lap programját vázolja, ugyanakkor a Hírek rovat első cikke a szerkesztőséget és a munkatársakat ismerteti: „A *Magyarság* válogatott erővel, a publicisztika és a hírszolgálat tökéletes eszközeivel dolgozik eszményei megvalósításán. A Milotay István dr. vezetése alatt álló lap szerkesztését Hegedüs Gyula végzi. Állandó belső munkatársaink Berkes Imre segédszerkesztő, Lendvai István, Kádár Lehel, Komáromi János, a politikai rovatban Pethő Sándor dr., Szirmay Ödön dr. és Papp Jenő dolgoznak. A lap hírrovaról Miklós Jenő gondoskodik. Közgazdasági rovatunkat Serényi Gusztáv vezeti, a külügyi rovatot Széki Andor, tudományos életünk eseményeiről Lambrecht Kálmán dr. számol be, színházi, zenei és képzőművészeti kultúránkat Kern Aurél, Molnár Imre dr., és Dömötör István kísérik kritikai figyelemmel. Sportrovatunk vezetője Kiss Géza. Hírszolgálatunk teljességéről egész gárda gondoskodik, köztük Móricz Pál, Zelovits Dezső, Borbély Andor, Mayer Alajos és Nosz Gyula. A *Magyarság* kiadóhivatali vezetését Schramm Ede vállalta. Külső munkatársaink között a magyar politikai és közgazdasági élet, szépirodalom, művészet és tudomány legkiválóbb képviselői szerepelnek.”²⁴

A *Magyarság* induló szerkesztőségének összetétele árulkodó, hiszen köztük vannak azok, akik az *Új Nemzedékből* kiváltak, így ha megvizsgáljuk, hogy a „szakadárak” mikor publikáltak utoljára az *Új Nemzedékben*, megkapjuk a kivonulás időpontját.

A *Magyarság* alapító munkatársai között az *Új Nemzedék* szerkesztőségéből érkezett a főszerkesztő Milotay és a lapot összegegründoló Pethő Sándor mellett a belső munkatársak közül Kádár Lehel, Komáromi János és Lendvai István (azaz Kosztolányi kivételével mind), Papp Jenő és Szirmay Ödön politika publicisták, a hírosztályról Móricz Pál, vala-

²¹ Göndör cikkét idézi: Kiss Ferenc: I. m. 106.

²² Arany Zsuzsanna: I. m.

²³ Lengyel András: I. m.

²⁴ *A Magyarság*. Magyarság, 1920. dec. 15. 4.

mint Serényi Gusztáv, a közgazdaság, illetve Kiss Géza, a sport rovat vezetője; majd nem sokkal később csatlakozott Kern Aurél zenekritikus.

Bár meglehet, hogy valóban „az egész szerkesztőség” aláírta a nyilatkozatot, mint Kosztolányiné állította, de jól látható, hogy valójában nem az egész, hanem „csak” jelentős része távozott. Hiszen ha mindenki ment volna, akkor a *Magyarság* szerkesztőségében jelen kellett volna lennie az *Új Nemzedék* összes „rég”i zszurnalisztáinak, ugyanakkor az *Új Nemzedék*ben egy teljesen új gárdának kellett volna föltűnnie: Ez azonban nem így történt: a *Magyarság* induló szerkesztőségében sok új név található, és az *Új Nemzedék*ben is maradtak régi munkatársak.

Az *Új Nemzedék*ből kiváló szerkesztőség „együttes mozgása” ráadásul nem is egy időpontban történt. Komáromi János 1920. október 24-én publikált utoljára – névvel – a lapban, viszont november 3-án még mint a lap munkatársáról jelent meg róla hír. Ezt követően azonban nem találkozunk nevével az *Új Nemzedék*ben. A többi szakadár közül Papp Jenő utolsó – jelzett – írása október 27-én jelent meg, Móricz Pál november 7-én, Pethő Sándor 9-én publikált utoljára a lapban. (Ez utóbbi azért is különösen fontos, mert az új lap alapításánál ő volt az igazi kulcsembert: ő szerezte az induláshoz szükséges pénzt.) A *Magyarság* későbbi munkatársai tehát már Milotay november 18-án bejelentett lemondása előtt – november elején – távoztak a laptól, illetve ketten, Serényi Gusztáv és Kern Aurél közvetlenül Milotay távozását követően, november 21. és 24. után vett búcsút a laptól. Mindez pedig alátámasztja Lengyel András véleményét, miszerint „hogy itt csak ugyan egy jóval december közepe előtti történetről van szó, közvetve az is igazolja, hogy egy rivális új lap megindítása, anyagi, szervezeti stb. föltételeinek megteremtése egyáltalán nem könnyű és gyors folyamat – idő kell hozzá”.²⁵ Ezt erősíti az *Új Nemzedék* új munkatársainak érkezése is; a folyamatot nagyon szemléletesen mutatja, hogy a kivált zenekritikus, Kern Aurél megüresedett helyére rögtön fölvették Tóth Aladárt, aki december elejétől kezdett – elődjéhez hasonlóan – igen rendszeresen publikálni a lapban.

Ha pedig hitelt adunk Kosztolányiné a kollektív kivonulásról írott szavainak, akkor Kosztolányi kiugrási kísérletének időpontját is ekkortájt, november eleje-közepe táján keresni.

Ennek igazolására pedig csak számba kell venni a vizsgált időszak névvel megjelent Kosztolányi-írásainak és a Kosztolányi névéhez fűződő *Pardon*-cikkek sorozatát.

A hónap elején, november 3-án közölte Szabó Dezső könyvéről írt metsző bírálatát (*Levél egy regény-hamisítványról*), 7-én nyilatkozatot tett az ügyben, 14-én pedig színházi kritikát írt (*Pletyka*). Ezt követően csak december elején tűnik fel újra neve a lapban: 7-én vezércikket írt (*Holtak a vártán*), 12-én irodalmi (*Új könyvekről*), 15-én (*A vihar*) és 19-én színházi bírálatot (*Hattyú*), a 25-i karácsonyi számban pedig verset és prózát (*Szavak; Az angyal*). Azaz a névvel jelzett publikációk dátumai szemléletesebben: nov. 3., 7., 14., // dec. 7., 12., 15., 19., 25. A *pardonok* sorozata pedig ekképp fest: nov. 4., 5., 7., 11., 14., 18. // 25., 27., dec. 1., 2., 3., 4., 5., 7., 8., 10., 12., 16., 19., 21., 22., 23., 25. és 30. Jól látható, hogy mindkét sorozat november közepén szakad meg időlegesen: viszonylag hosszabb szünet előtt Kosztolányi névvel vállalt cikket 14-én, rovatvezetőként pardont 18-án közölt, decemberben pedig mindkét sorozat folyamatos.

Kosztolányi életrajzának eseménytörténete magyarázatot ad a két sorozatra.

²⁵ Lengyel András: I. m.

Az 1920-as év november hónapja gyakorlatilag egybeesik a Kosztolányi elleni, ám maga kérte nemzethűségi vizsgálattal. Szabó Dezső október legvégén–november elején olyan támadássorozatot indított Kosztolányi ellen, amelyben nemcsak mint antiszemitát és a pardonok íróját leplezte le, hanem azzal is megvádolta, hogy a kommün alatt nemzetellenes magatartást tanúsított. Két viszontválasz után Kosztolányi az *Új Nemzedék* november 7-i számában nyilatkozatot tett közzé: „Mindenki tudja, utána nézhet a könyvtárban, hogy a kommunizmus idején 1919. május 7-én »Beer úr« címen a nevem aláírásával vezércikket írtam, ami miatt a *Vörös Ujság* másnap, 1919. május 9-iki számában »Cikk a vezércikkről« című közleményében *nemzetiszínű, nacionálista uszítónak* nevezett, állásom elvesztettem és lapomat, a többi polgári lapokkal együtt betiltották. [A] Szabó Dezső cikkében foglalt gyanúsításokat, melyekkel becsületes és tiszta múltam ellen támad, éppen a fentiek miatt becsületbíróság elé viszem, melynek döntését minden tekintetben illetékesnek és kötelezőnek tartom magamra nézve s a Magyar Írók Szövetségét kérem meg az ügy erkölcsi és politikai megvizsgálására. *Kosztolányi Dezső*”.²⁶

Érthető, hogy a bizonytalan és a nyilvános támadások miatt egy ideig visszavonulni kényszerülő Kosztolányi a november eleji leleplezés után egy ideig alig közölt névvel jelzett cikket a lapban: a november 3-án megjelent cikk után – egy hónapon belül – csak november 14-én közölt újra névvel. Ugyanakkor a névaláírás nélküli *pardonok* sorozata ment tovább. A Magyar Írók Szövetsége időközben megvizsgálta Kosztolányi ügyét, és az 1920. november 26-án kelt jegyzőkönyv szerint igazolták, hogy Kosztolányi „írói és egyéni tevékenysége a Kommün idején nem ütközött a nemzethűségbe”.²⁷ És bár az aláírt cikkek sorjázásra csak decemberben folytatódik, a *pardonok* közlése azonnal újraindul.

Két, egymást erősítő folyamat zajlott ekkor: a nemzethűségi ügy és az *Új Nemzedék* szerkesztőségi belviszálya. A névvel jelölt cikkek és a *pardonok* sorozatának november közepére eső megszakadása egybeesik a *Magyarságot* megalapító szakadárak kivonulásával. A *pardonok* konkrétan Milotay lemondásakor maradtak el, s egy teljes hétig nem jelent meg a lapnak ez a rovata. Érdeemes külön is hangsúlyozni, hogy ebben az időszakban *ez volt az egyetlen olyan hét, amikor Kosztolányi munkájának semmi nyoma az Új Nemzedékben*. Visszatérése pedig fokozatos volt: két hétig még csak *Pardon*-rovat névtelensége mögé rejtőzve, majd a harmadik héttől névvel vállaltan is publikált ismét.

Mindezek figyelembe vételével célszerű elfogadni Kosztolányiné állítását, miszerint Kosztolányi valóban aláírta a kilépési nyilatkozatot, és talán valóban a kilépés volt a feltett szándéka. Az *Új Nemzedék* Kosztolányihoz köthető publikációi igazolják Lengyel András állításait: „Az, amit Kosztolányiné ír, hogy ti. Kosztolányi ekkoriban egy hónapig nem dolgozott az *Új Nemzedék*be, igaz lehet ugyan (bár könnyen meglehet, hogy ez az egy hónap valójában csupán 2-3 hét volt!), de a lényeg az, hogy – nem lévén más lehetősége – végül visszatért az *Új Nemzedék*hez. S ez az epizód alighanem már november 26-án lezárult, amikor Kosztolányi [...] bizonyítványt szerzett magának »nemzethűségéről«, azaz „a *Magyarság* 1920. december 15-i megindulása előtt már hetekkel rendeződött Kosztolányi helyzete: sorsát ismételten az *Új Nemzedék* szekeréhez kötötte.”²⁸ A cikkek jól mutatják, hogy

²⁶ Nyilatkozat. *Új Nemzedék*, 1920. nov. 7. 4.

²⁷ Kiss Ferenc: I. m. 102.

²⁸ Lengyel András: I. m.

Kosztolányi december elsejétől újult erővel volt az *Új Nemzedék* munkatársa: névvel jelzett írásai heti, a *pardonok* pedig napi rendszerességgel jelentek meg.

5

Komáromi János *Sötét van* című novellája a *Vérző Magyarországnak* jelent meg először.²⁹ A kötet anyagát összeállító Kosztolányi 1920 nyarán mindenkitől alkalmi, azaz új írást kért a készülő antológia számára. Oláh Gábertól egy „*még meg nem jelent*” kéziratot rendelt,³⁰ Krúdy Gyulát pedig külön figyelmeztette: „Semmi régi dolgot nem veszek föl a kötetbe.”³¹ Komáromi tehát vélhetően Kosztolányi fölkérésére, szintén az antológia számára írta novelláját.

Kosztolányinak – szerkesztőségi munkatársként – „kötelessége” is lehetett a vitathatatlanul kvalitásos és ekkorra már elég népszerű író beszerkeszteni egy „eszközében szigorúan irodalmi” válogatásba, amelyben „elbeszélések, versek, tanulmányok állanak csatornába, hogy bizonyítsák országunkhoz való jogunkat”.³² És bár Komáromi ugyan nem tartozott a legelismertebb írók közé, mint pl. Babits, Karinthy, Krúdy, Móricz vagy maga a szerkesztő-szerző Kosztolányi, és nem tartozott az *Új Nemzedék* militarista szerzői közé sem, mint pl. Kádár Lehel, Lendvai István, Milotay István, az antológiában való szereplése annál is indokoltabb volt, mert a gyűjtemény szerzői közül azok közé tartozott, akiket – nemzeti érzésükön túl – személyesen is érintett a határmódosítás: Komáromi ugyanis a trianoni döntés értelmében Szlovákiához csatolt felvidéki községben, Málcán született.

Az a tény pedig, hogy Komáromi novellája a *Vérző Magyarországnak* jelent meg, nyilvánvalóvá teszi, hogy az antológia szerkesztőjeként Kosztolányi nemcsak tudott róla, hanem az ő jóváhagyásával látott napvilágot. A *pardon* szó és a Kosztolányi név együttes említése azonban ekkor – a nagy leleplezés előtt – még nem jelentette mindenki számára azok összekapcsolását is. Vélhetőleg Kosztolányi sem érezte utalásnak. De bizonyosan fölfigyelt rá: hiszen mégiscsak az ő, egyáltalán nem gyakori vezetékneve szerepel a novellában.

6

A *Sötét van* egy Sárospatak környéki valaha volt csárdában játszódik, az épület elpusztult már, „a falak maradványát is elmosta az eső”, de mégis ott áll, csak „földi ember nem láthatja”. A magyar történelem alakjai alszanak a kísértetházban: pl. Tomory Pál, Thury György, Kemény János fejedelmi úr, Bottyán János, Mikes Kelemen. És bár a halmozott anakronizmusaival látszólag „időtlen” történetet előadó novella Kiss Ferenc szerint nem politikai céllal született, hanem „a patrióta érzés alkalomhoz nem kötött ihletében fogant”,³³ a *Sötét van* cselekménye nagyon is alkalomhoz kötött: egyrészt nagyon is konkrét

²⁹ Komáromi János: *Sötét van*. In: *Vérző Magyarországnak*. Szerk.: Kosztolányi Dezső. Bp., [1920]. 98–105.

³⁰ Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. A leveleket sajtó alá rend.: Réz Pál. Bp., 1996. 437. (A továbbiakban: KDLev.) A kiemelés Kosztolányitól.

³¹ KDLev, 439.

³² KDLev: 437., ill. 441.

³³ Kiss Ferenc: I. m. 93.

alkalom szülte, hiszen Komáromi éppen *Vérző Magyarország* számára írta, másrészt a novella utalásai nyilvánvalóan szándékoltan erősen áthallásosak. (Miként ennek lehetőségét a történelmi regény, dráma illetve novella műfaja eleve magában foglalja.) 1920-ban, „az első magyar irredenta könyv”³⁴ olvasói feltehetőleg saját korukra ismertek azokban a sorokban, amelyek arról szóltak, hogy „rettentő dolgok vannak odakint”, például „a fenesi síkon bocskoros katonák ölbéli gyermekeket s éhező asszonyokat hajszolnak maguk előtt”, vagy „morva lovak isznak a Tirna vizéből s idegen ágyúk dörömbölnek a kassai piacon”. (A Kolozsvár melletti [szász]fenesi síkon lezajlott csatában kapott sebeibe halt bele 1660. május 7-én II. Rákóczi György erdélyi fejedelem, a „bocskoros” a román katonák jelzője volt, a cseh lovak pedig valószínűleg a Tarna folyó mellett isznak, melyet vélhetőleg csak szedési hiba miatt hívnak Tirnának.)

A novella főhőse kezdetben nincs a csárdában: Mikes Kelemen komája, Jávorka ugyanis „odakint kóborol két esztendő óta”. Jávorka nemcsak hogy „híres” hadnagy, de „iszonyatos” hírneve van, önjellemzése szerint „rossz csillaga az árulónak”. A novella statikus szereplője, Mikes Kelemen mellett a dinamizmust éppen Jávorka képviseli, hiszen az ő megjelenésével kezdődik a novella valódi cselekménye. Mint a forgószél érkezik, és úgy mutatkozik be a hosszú álmából fölébresztett Bottyán Jánosnak:

„– Pardon, generális uram. Kosztolányi Jávorka Ádám hadnagy a Ghéczy lovasezredéből, szolgálatjára itten állok.”

Jávorka Ádám (1683 v. 1684–1747) létező történelmi személy volt: a nagyszombati egyetem hallgatója, amikor csatkozott Rákóczihoz, 1708-ban lett hadnagy, 1710-ben vitte végbe legnagyobb – a Komáromi novellájában is említett hőstettét: elfogta az árulóvá lett Ocskay Lászlót. 1711-ben, a szatmári béke után álruhában hazaszökött Lengyelországból, hogy újabb fölkelést szervezzen, de elfogták, azonban sikerült megszöknie a börtönből. Később föltűnt a francia huszárezredben, a száműzetésben élő Rákóczi mellett főlovászmester, majd oroszországi diplomata, a lengyel hadsereg ezredese, végül Galiciában hercegi jószágkormányzó volt; itt találta meg és mentette meg az elveszettnek hitt, hányódó Rákóczi-levétárat. Előneve pedig arra utal, hogy Jávorka Nagykosztolányi községben született. (A Nyitra megyei, katolikusok lakta felvidéki községet 1920-ban Szlovákiához csatolták.)

Komáromi hősei vagy „szimpla szegény emberek, akik örök nyomorúságban fulladozva tapossák az élet országútját, [...] de ha ismerős történelmi alakokat rajzol – Rákóczit, a rodostói száműzöttek világát, vagy a szomorúsorsú Mikes Kelelent – akkor is megvan a művészi bátorsága ahhoz, hogy alakjait kivetkőztesse a rájuk merevedett történelmi sablonból s a nagy történelmi személyekben is az embert mutassa meg”.³⁵ Ugyanakkor az is elmondható Komáromi írói módszeréről, hogy – saját bevallása szerint – az alakjainak megteremtésben szinte mindig valós modellt követett. *A Kikről mintáztam regényalakjaimat?* című írásában oldalakon keresztül nevezni meg azokat, akik regényhősei modelljeikül szolgáltak. A számtalan beazonosítás közül csak egy pár: „A régi szerető Vidróczkija: a saját elsőfokú unokabátyám nekem, a polgári életben Mátyás Mihály lenne a neve”; „a Nagy leányka, kis legényke két főhőse: Ágnes leányom és János fiam”; „a lépten-

³⁴ KDLev: 437

³⁵ Berényi László: *Komáromi János, az író*. In: *Komáromi János huszonöt éves írói jubileuma*. Bp., 1933. 7–28.

nyomon előforduló Mudrony Sanyi én-magam volnék téveteg gyermekkoromból s a magával nem bíró Mudrony József senki-más, mint szegény néhai apám.” Írása végén még azt is hozzáteszi: „Olyan regényalakom, aki után sokszor, igen sokszor puhatolództak nálam, van tízszer ennyi még. Azonban nem lehet beszélni valamennyiről, meg talán – nem is illik”.³⁶ Ugyanitt műveinek cselekményéről is hasonlóképp vallott: „A *Hat vőlegény* hat házassági története valóság. [...] Egy másik könyvemnek, a *Cs. és kir. szép napok*-nak szinte minden sorát magam éltem át.” Általánosítva, de nyilvánvalóan magára vonatkoztatva írta: „Az író úgy dolgozik rendszerint, hogy előbb az alakjait állítja föl s akkor próbál valami mondanivalót bogozni köréjük.”

Saját vallomásai alapján kijelenthető tehát, hogy Komáromi íróként meglehetősen erősen kötődött a referencialitáshoz: hőseit létező alakokról mintázta, történeteit pedig vagy a múltból, vagy a valóságból vette.

A *Sötét van* szereplői szintén adottak – hiszen valóságos történelmi alakok voltak –, a köréjük bogozott történet ugyanakkor aktualizálható – tehát nagyon is referenciális – utalásokkal telített. A novella főhősét szintén lehetett „aktualizálni”. Jávorka alakja kínálta az asszociációs lehetőséget: a valóságos Jávorka szülőhelye (Nagykosztolány) vélhetően mindenkinek a településnév csonkított alakjával azonos vezetéknevű, országosan ismert költőt juttathatta eszébe (akinek családja ráadásul a hasonló nevű Nemeskosztolányból származik.) A Kosztolányi szó mint előnév ugyanis nem véletlenül szerepel a vezetéknev előtt, tudatos írói döntés eredménye. A novella szerint Jávorka közismerten híres-hírhedt katona, nem volt szükség előnévvel azonosítani magát; azt csak azért mondta el, mert Komáromi János akarta, hogy elmondja. És amikor ezzel föl kínálta a Kosztolányi Dezsőre asszociálás lehetőségét, akkor – és ezt fontos hangsúlyozni – saját egyik közvetlen munkatársának alakját idézte föl áttételesen. Akiről Komáromi – mint az *Új Nemzedék* szerkesztőségének belső tagja – természetesen tudta, hogy ő vezeti és írja (részben) a *Pardon* rovatot, és azt is tudta, hogy Kosztolányi névvel vállalt, illetve névtelen cikkek sorozatában ugyanúgy vélekedik saját kartásainak nagy részéről, mint az örökösben felváltatását kérő Mikesnek felelő Jávorka: „Hazai litterátusok! Beszéltem egy párral. Azt mondták, hogy itt sötét van, csak a szemük romlana s náthát is kaphatnának a hidegben. No, tetves egy nép-ség.”³⁷

Mindazonáltal a novella – természetesen – nem leleplező jelleggel született. Burkoltan, szinte föltűnésmentesen kapcsolja össze a *pardon* szót és a Kosztolányi nevet. Még az sem föltétlenül biztos, hogy maga Komáromi szándékoltan kötötte össze a kettőt. De akár tudatosan, akár szándék nélkül tette, bizonyosan nem véletlenszerűen, hiszen mindkét szó csupán egyszer-egyszer fordul elő a novellában, akkor viszont együtt.

³⁶ Komáromi János: *Kikről mintáztam regényalakjaimat?* In: *Komáromi János huszonöt éves írói jubileuma*, 70–76.

³⁷ Kosztolányi 1920 őszén tett írotársadalom-kritikáiról bővebben: Bíró-Balogh Tamás: *Egy Kosztolányi-cikk és kontextusa*. In: *Történelmi tanulmányok. 11.* Szerk.: Zombori István. Szeged, 2008 [2009]. 264–278.

Nem sokkal a novella megjelenése után robbant ki a Kosztolányit valóban leleplező nagy vita, s mivel Szabó Dezső sorozatos támadását Kosztolányi nem tudta nyilatkozatokkal kivédeni, intézményesített segítséget kért: a korábban idézett nyilatkozatban a Magyar Írók Szövetségéhez fordult, hogy nemzethűség szempontjából vizsgálják ki a Kommün alatti magatartását. A vizsgálat felmentette őt a vádak alól; a jegyzőkönyv aláírói között – Kádár Lehel, Lendvai István, Miklós Jenő és Pethő mellett – Komáromi János neve is szerepel.³⁸ Nem sokkal később pedig, amikor 1921 májusában Kosztolányi párbajra hívta ki Lendvai Istvánt – miután előbb Kosztolányiné sértette meg Lendvait, majd az egy nyilatkozattal viszontsértette az író feleségét –, ismét közös ügyük lett: bár a párbaj végül is elmaradt, a segítők találkoztak; és Lendvai egyik megbízottja éppen Komáromi volt.³⁹

Ugyancsak ekkoriban lettek mindketten a Genius Kiadó szerzői, és a kapcsolat továbbélésének jele az is, hogy Kosztolányi 1929-ben beírt Komáromi János lányának emlékkönyvébe.⁴⁰

A *Sötét van* pedig szerepel a *Vérző Magyarország* 1928-ban megjelent második kiadásában (96–103.), melyet szintén Kosztolányi szerkesztett, valamint a Komáromi huszonöt éves írói jubileumára kiadott gyűjteményes sorozat *Tilinkó* című darabjában (Bp., 1930. 198–205.).

³⁸ Kiss Ferenc: I. m. 102.

³⁹ Kiss Ferenc: I. m. 110.

⁴⁰ Buza Péter: *A szép élet minden titka. Ez a könyvecske emlékeztetőül készült leányom, Komáromi Ágnes számára.* Népszabadság, 2000. dec. 23. 31.